

РАЗГОВОРИ

снимка: Кристиан Янев

оформление: Кристиан Янев

БОРИС ЙОЦОВ И „ДУХЪТ НА ИСТОРИЯТА“.

ИНТЕРВЮ С ПРОФЕСОР РУМЯНА ДАМЯНОВА

BORIS YOTSOV AND THE 'SPIRIT OF HISTORY'. AN INTERVIEW WITH PROF.
RUMYANA DAMYANOVA

Надежда Стоянова: Професор Дамянова, кога беше първата Ви среща с текстовете на Борис Йоцов?

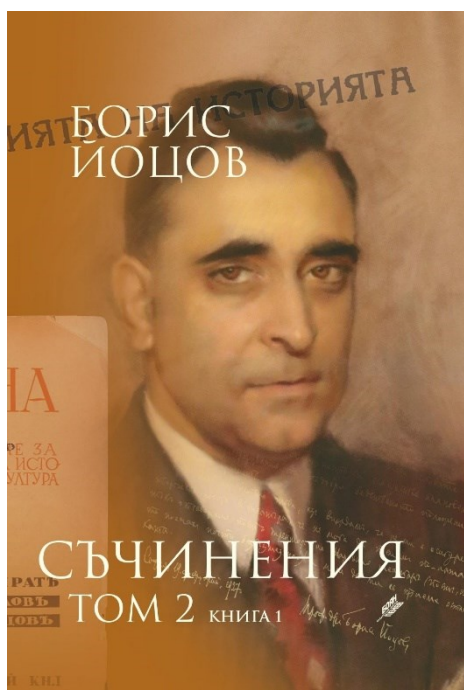

Румяна Дамянова: Отдавна. (засмива се) Бях току-що назначена в Института за литература – да Ви кажа годината – 1975. Завършила университета, работих малко като редактор в Бюро за туризъм „Орбита“, но бях поканена от проф. Динеков в ръководената от него секция „Българската литература до Освобождението“ в Института за литература, Тончо Жечев беше директор, назначи ме и така започна вече сериозният ми живот. И тогава четяхме много в библиотеката, в Старопечатния отдел на НБКМ, така оформихме една общност от колеги, с които често се

събирахме. След една такава среща проф. Велчо Велчев ми каза: „Румяна, виждам, че четете сериозно, ако искате да станете специалист по Възраждане, трябва да прочетете предговора на Борис Йоцов за Паисий към изданието на „Историята“, предговора му за Нешо Бончев, за Каравелов, отделни статии...“

За Борис Йоцов знаех и от проф. Динеков. На лекциите по възрожденска литература той ни каза, че благодарение на Борис Йоцов Боян Пенев е издаден през 30-те години. Каза най-общи неща за Борис Йоцов и след което в личен разговор ми даде малко повече информация. Знаех за Борис Йоцов, но той беше инкриминиран, нищо от

него не се публикуваше, не се четеше, нямаше как да се намери. И проф. Велчо Велчев ми каза: „Аз ще Ви давам“. И това беше една много любопитна история за моята млада възраст, защото той ми донесе на другия ден в един вестник – мисля, че беше „Работническо дело“ – циклостилен вариант на предговора. Тогава по този начин, с циклостила, се разпространяваха текстове. Даде ми да го чета, като ме предупреди в никакъв случай да не казвам на никого, защото ще пострадаме и двамата, което беше факт. След няколко дни му го занесох, видяхме се много криминално зад Народната библиотека. Дадох му го, а той ми донесе предговора за Нешо Бончев. Изчетох и него и така той започна да ми носи отделни текстове. Това продължи може би около година, бих казала. Мисля, че проф. Динеков също е бил в течение на тези занимания, защото веднъж ми спомена и той. И така аз всъщност бях може би от малцината бъдещи изследователи на Възраждането, така да кажа, които изчетоха една немалка част от Йоцов тогава, но с това всичко потъна. Аз цитирах една негова статия от 1926 г., издадена в сборник в памет на д-р Петър Берон, казвах на докторанти, но наистина си беше трудно. Просто беше едно заглъхване дори в мен самата. По-късно направих един много голям проект за Иван Шишманов, но нямаше субсидия и не можахме да издадем произведенията му. И след време, през 2016 г., Фонд „Научни изследвания“ обяви, че ще има конкурс за фундаментални изследвания. И аз тогава реших, че сега е моментът, тъй като ще дадат възможност да бъдат издадени архиви или интересни автори, които имат фундаментално участие в българския литературен и културен развой. Трябваше да се подготви проект. Направих го със заглавие, което да обхване всичко – „Българският литературен пантеон и славянският свят в научното наследство на Борис Йоцов: реконструкция на идеите“. Проектът беше оценен, беше одобрен и ни дадоха възможност да работим, но вижте колко много време мина.

Н.С.: Във Вашия проект сте проследили целия творчески път на Борис Йоцов. С какви текстове той дебютира?

Р.Д.: Йоцов започва със стихове, което е любопитно. На заключителния семинар по проекта бяха подготвени две статии, едната е на Андриана Спасова, на която възложих да направи един прочит на това къде се срещат поетът Йоцов и критикът

Йоцов, тя пише много интересно. Има и още един изключително сериозен изследователски текст на Пламен Антов за Йоцов като поет. И става ясно, че Йоцов не напуска тенденцията на времето, тоест като поет тази физиономичност, която има като литературен историк и критик, не е така богато утвърдена. Като поет той остава в традицията на стиховете, които са посветени на хризантеми, на плачещи върби, на дълбоко лични изживявания, и т.н., той пише поезия 9 години. А това издава голяма чувствителност, една поетическа реакция на света, а е съвсем млад. Андриана намери в ДА повече от сто ръкописа на стихотворения, които тя смята, че дори са по-хубави от публикуваните. Намерихме ги обаче много късно, а това изисква едно специално издание. А и не беше в задачите на проекта. Книга първа, том втори, започва със стиховете му. Публикуваме всички стихотворения, които е печатал. Да кажем, Емануил Попдимитров пише известно стихотворение за върби и всички започват да пишат за върби, за хризантеми. Тоест това е в тенденцията на времето, нормално и естествено. Той пише от 1912 г. до 1921 г.

Н.С.: Това е сецесионно-символистична лирика.

Р.Д.: Точно тогава сецесионът е много силен. Йоцов обаче не напуска това пространство, не успява, да кажем, да го преодолее.

Н.С.: С какви други трудности се сблъскахте при издирването на текстовете?

Р.Д.: Борис Йоцов е изключително плодовит, но не събира в някакъв монолитен текст, труд, монография текстовете си. Просто хвърля своите идеи в статии из периодиката и трябва да Ви кажа, не само из литературната периодика. Той публикува дори в периферни вестници важни текстове, важни статии. По-важно е било просто да изрази своите мисли, а не да направи един том и да каже: „Това е моята книга“. Но нашите трудности бяха единствено в това, че все пак става въпрос за издания от 20-те и 30-те години на XX век, някои от които бяха в много тежко състояние, особено вестниците – с колеги вземахме и преписвахме цели статии с досещане за отделни думи... Имаше много физическа работа, но изградихме един алгоритъм. Имаше ритмичност в цялата работа. По време на проекта трябваше да се работи с колеги езиковеди, тъй като Йоцов пише преди езиковата реформа от 1945 г. и тогава се обърнах към две много изявени колежки от Института за български език към БАН – проф. Марияна Цибранска-Костова и проф. Елка Мирчева, които за моя голяма радост се съгласиха да нормализират изследванията на Йоцов. Реално благодарение на тях имаме този нормализиран текст на

Йоцов, който издадохме в тези няколко тома, но първо трябваше да се снима, след което трябваше Михаил Новак, който беше и е нашият технически гений – така го наричаме, да прехвърля от .pdf в Word. След като езиковедите нормализираха текстовете, ми ги даваха и вече тук или аз правех коментари, или ги давах на колегите от проекта; поканих и се включиха и немалко външни сътрудници. Вие виждате, че не е никак лесно, не е никак просто. Много материали изнесохме от Народната библиотека, от библиотеката на БАН също – това бяха двата основни центъра, които ни помагаша и където всичко е опазено обаче невинаги в добро състояние, че да може да се обработи и заради това един или два текста са останали извън изданието. Мисията ни беше максимално да издадем Йоцов, но нямаше реална представа за обема към онзи момент.

Н.С.: Бих искала да Ви попитам какво е мнението Ви за езика на самия Йоцов, за лексикалните му избори.

Р.Д.: Това е много хубав въпрос. Бих казала любим, защото той ни занимаваше през цялото време. У Йоцов, в научния му изказ, има сякаш един стремеж да архаизира. Той просто като че ли създава неологизми, не знам дали точно така трябва да го „обвиним“ в това, но примерно, когато говори за езика на Любен Каравелов, той казва,

че е *тром*, т.е. че е тромав, но той спира дотук, до *тром*. Има си любими думи, които непрекъснато присъстват, които са малко различни и нестандартни – *относба*, *занимлив*, *херой*, *самост*, *призначни*, *громол*, *ратник*. Трябваше да се вземе решение и аз бях категорична – да опазим звученето на Йоцовия език, атмосферата на изказа. В началото на работата езиковедите питаха: „Какво става с някои изрази, да останат ли?“, а аз им казвах

„Запазваме!“ – това беше основното условие, за да опазим звученето на Йоцовото слово. В първия том има един важен текст – „От Редколегията“, в който описваме всички условия по нормализирането. Например оставихме формата *-ува*, защото тя е много характерна за него. Другото, което е също изключително характерно, което опазва звученето на Йоцовото слово, са именно тези може би не точно неологизми, ами просто думи, които той харесва като *особно*, като, да кажем, *сърдце*, което често остава с *д*. Самият синтаксис на Йоцов понякога е повлиян може би от чешкия, защото все пак той като млад е изпратен на специализация от Боян Пенев в Прага. И в същото време

българският му език е изключително правилен, дори проф. Цибранска го определя като „академичния език на Йоцов“, което за мен е много точно. Той запазва един академичен тон, една лека дистанция по отношение на текста на писаното, ако трябва да опази научното звучене на една теза. Йоцов не бяга от отговорност, напротив – дори сам създава критични ситуации от типа: към кой век принадлежи Софроний Врачански. Установено е, а той полемизира с Боян Пенев. Смята, че Софроний, бидейки просвещенски писател, просвещенски дух, не е човек на XIX век, въпреки че тогава излизат текстовете му, те носят духът на просвещенското на XVIII век. И дава пример с позицията на Густав Лансон за Мадам дьо Стал. Б. Йоцов е човек с много голяма култура, вече много придобита и много наследена от българската литературна наука, от неговите учители – Боян Пенев и Иван Шишманов. И затова е важно за нас, реконструирайки идеите на Йоцов, да покажем и наследеното, и това, което той сам привнася. Той утвърждава литературноисторическия подход категорично, но в същото време сякаш се учи от Шишманов, който има една статия за психо-социологическия метод в литературата, където Шишманов в скоби като подзаглавие отбелязва, че има нужда от една нова наука – литературна социология. През 1926 г., в същата статия, той пише, че трябва социологията и психологията да бъдат двата основни стълба на литературната история. Представете си колко прав е бил Шишманов, колко прозорлив, колко задълбочен и по какъв начин отправя българската наука към европейското мислене още тогава. Друг е въпросът доколко вече нашата наука успява да наследи този Шишманов метод. Виждам в голяма степен, че Йоцов следва този социален контекст, следва и Боян Пенев, който смята, че трябва да се изследва не само историческата личност, напр. на Бозвели, но и нейната психология. Това е много важно и неслучайно на много места Йоцов цитира Боян Пенев. Уважава го много, отстоява свои позиции, но запазва онзи респект към ментора. Йоцов се влияе и от Михаил Арнаудов, харесва начина, по който разсъждава в „Психология на литературното творчество“. Борис Йоцов има и една много честна позиция към процесите, към явленията. В една важна статия, която ще видите в Том 1 – „Път на Българското възраждане“ (забележете не „пътят“, а „път“), той обяснява някои особености на Българското възраждане, като казва, че прекалено много се преекспонира ролята на революционерите, а всички останали труженици на перото са не по-малко важни, т.е. за него Българското възраждане е мощен еднороден процес, където трябва да се търсят основните опорни точки на всички процеси в единство. Когато пише за новата литература, той работи по същия начин. В предговора отбелязвам, че XX век е времето на „Златорог“ (той пише много в

„Златорог“), времето, когато се утвърждава голямата поезия на Багряна, Далчев, прозата на Йовков, а Йоцов пише за Илия Иванов-Черен, за Добри Немиров – за него те са също толкова важни. И той много често отбелязва какво не достига на Илия Иванов-Черен или какво не достига на Звезделин Цонев, дори напада малко Стоян Загорчинов за „Легенда за Света София“ и може би действително е прав за някои исторически уточнения. Той предпочита дори авторите извън канона, за да може да ги ситуира в литературния развой и го прави.

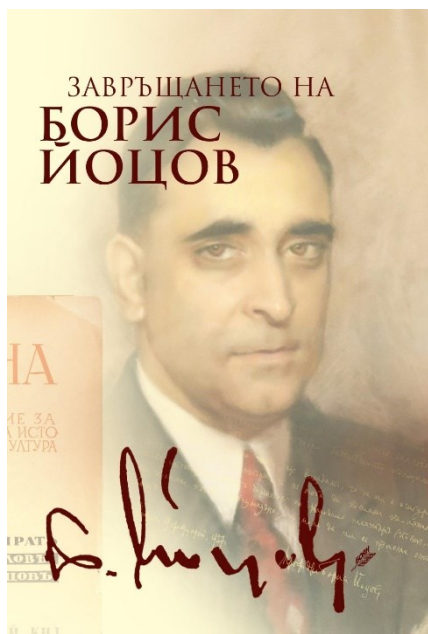
Когато се поставят томове на Боян Пенев, написаното от Иван Шишманов, Михаил Арnaudов и сега Борис Йоцов, а и изследванията на Д. Кьорчев, Й. Бадев, И. Мешеков и др. вече можем да видим цялата хуманитарна българска мисъл от първата половина на XX век. Сега вече с издаването на съчиненията му Борис Йоцов може да стане част от този голям, осмислен, литературен процес.

Н.С.: Разпознавате ли незааявени негови наследници след 9.09.1944 г.? Такива наследници, които продължават литературноисторическите му идеи, без обаче да могат публично да заявят това? Мислите ли, че има такива негови ученици?

Р.Д.: Ярکو продължение на Йоцов просто мисля, че няма. За Иван Шишманов мога да Ви кажа, че в неговото изследователско поле работи Светлозар Игов, също Светла Страшимирова и други, не много. Има хора, които тръгнаха по тази линия. При Боян Пенев вече е ясно – той е базата на всички наши литературни изследвания. За Борис Йоцов сякаш нещата са позагълхнали. Все пак, ако погледнем по-проницателно към отговора на този въпрос, може би Велчо Велчев, Дочо Леков, Иван Радев, Цвета Унджиева. Петър Динев проявяваше такъв респект към фактологията и същевременно имаше процесуално мислене, благодарение на което някои негови статии са база за цяла дисертация. Ето това е голямата драма на Б. Йоцов, че всъщност той остава извън литературния процес от втората половина на XX век. Никой не го чете, никой не знае за него, не са смеели да говорят за него.

Н.С.: След 1989 г. като че продължава това мълчание около неговата фигура.

Р.Д.: През 1992 г. Иван Павлов има един много добър предговор към издание със славистични текстове на

Йоцов. Предговорът е „Ученият в лабиринта на историята“. Мисля, че Васил Стефанов има статия „Завръщане в българската култура. 100 г. от рождението на Борис Йоцов“ през 1994 г. Излязоха материали и в сп. „Славянски диалози“ с редактор Ж. Чолакова; някои отделни публикации. През 1995 г. Величко Тодоров издаде „*Opera slavica*, или назад към Борис Йоцов“, говорейки за големия Йоцов принос в славистиката. От 1996 г. в „Енциклопедия на българската възрожденска литература“ с гл. ред. Иван Радев е първата голяма библиографска публикация за Борис Йоцов и вече през 2014 г. в нашия Том 1 на Енциклопедия „Българското възраждане. Литература. Периодичен печат. Литературен живот. Културни средища“ Христина Балабанова направи статията за Борис Йоцов. Имаме много добра библиография на периодиката в Института, която всъщност ползвахме. Тя направи чудесна статия. Но всички тези изяви бяха спорадични. Въпреки това, че имаше по-голяма свобода, не беше лесно, защото нямаше знания за Йоцов и не можем да виним колегията, че няма.

Н.С.: А когато Борис Йоцов започва да се занимава с обществена дейност, как това се отразява на активността му като литературен историк?

Р.Д.: Значи, активността му като литературен историк е независима дейност, ако трябва да употребим тази дума. Заедно с Богдан Филев започва да издава списание „Родина“ и там съсредоточава немалка част от своите текстове. В едно интервю неговият син Богдан Йоцов ни дава основание да приемем, че въвеждащите есета, които не са подписани, са Йоцови. Разбира се, като се прочете първият текст „Към читателите“ се вижда как във всеки брой се повтарят езиковият, научният изказ, почти същите фрази, тенденциите. Йоцов има гражданска позиция, заявена в текстове като „Българската действителност търси автор“, „Копнеж по личности“. Той показва, че това, което липсва на българския народ през всичките години, са личности, които да чертаят, да начертават посоките и да бъдат следвани. „Копнеж по личности“ – погледнете какво заглавие! Йоцов пише много за идеала, за духа на историята. Още от Хумболт може би тръгват всички идеи за духа на историята, за да може да се обхванат нещата, също и „духът на езика“. В статията си за малкия народ, една теза, въведена още от Томаш Масарик, Йоцов казва, че малкият народ трябва да не слага своята ръка в колелото на историята, а да осмисля възможностите и да запази своя вътрешен начин на живот, за да укрепи себе си и да бъде това, което е – това е много добре коментирано в текст от Радосвет Коларов. Статията си „Малкият народ“ Йоцов публикува на две-три места. Той изключително много обича българския народ и не говори толкова за България въобще, а за българския

народ конкретно. Българският народ, казва той, има нужда да бъде разбран и да бъде подтикнат в своя стремеж. Той смята, че народът има изключително жизнеотвърждаващи сили. Дори има една критична статия в сръбския печат, която също е включена в изданието – „Българският национален характер в една сръбска преценка“ – тя е много критична. В нея Йоцов брани народа, брани го много. Това за него е една еманация на духа, която той трябва да успее да защити. Много интересно е как Б. Йоцов подхожда към идеята за славянските литератури и славянското съзнание, което внимателно трябва да овладяваме. Познавайки по същество идеята на Ян Колар за славянската взаимност, Йоцов разбира, че може би е необходима известна дистанция. Това, което може да се каже, е, че той много добре познава славянските литератури, той ги преподава, 9-10 години ръководи Катедрата по българска литература и славянски литератури, като наследява Боян Пенев. Изгражда се като един много значим славист. Най-големият славист, най-значимият, да го кажем по-правилно, през 20-те и 30-те години на XX век и 40-те години дори, той е най-значимият славист и русист.

Н.С.: Каква е ролята на Борис Йоцов като редактор както на периодичното издание „Родина“, така и на книги, подготвени от него?

Р.Д.: Фактът, че Филов и Йоцов правят списание „Родина“ е много голям шанс, защото списание „Родина“, от една страна, утвърждава ново, богато, модерно европейско мислене, от друга страна, дава поле за сътрудничество на всички автори, които ще станат после големите личности на нашия литературен развой. Сред тях са въпросният проф. Велчев, за когото Ви говорих, проф. Петър Динеков. Йоцов е главен редактор, той поема мисията да издирва автори и те да дават облика на списанието. И ако там са всички, които през 50-те, 60-те години на XX век се реализират като утвърдени литератори и историци на българската хуманитарна наука, това се дължи на Йоцов. Много неща му дължим, дори да върнем лентата с тези четири тома на Боян Пенев. Той

намира, вероятно и Дора Габе му дава също части от архива на Боян Пенев, намира собствените си лекции, наема двама стенографи, които да разшифроват записките. Както пише Иван Сарандев в предговора към изданието на Боян Пенев от 70-те години – това е големият шанс за българската наука, защото

стенографията се мени и ако не е бил този интуитивен жест на Йоцов да почнат веднага след смъртта на Боян Пенев да разчитат сглитите и да уточняват фактите по стенографските записи на лекциите, във втората половина на XX век щеше да е невъзможно тези записки да бъдат разчетени и да имаме хуманитарната мисъл на тези четири тома. Дори само това е подвиг. А по това време Борис Йоцов е бил много млад, едва на 34 години. Дори само това вече говори за неговото мислене, за благодарността му към ментора, който му дава този старт. Но и за интуицията му на бъдещ изследовател на българската литература. Така че по друг начин трябва да погледнем на Йоцов. Трябва да погледнем като на личност, която, от една страна, захранва с научни текстове две десетилетия, което никак не е малко, той е фигура, не само университетска, той е и директор на Народния театър, там се опитва да направи промени. Член е на общността за българо-чешка взаимност и др.. В университета е декан на историко-филологическия факултет, завежда катедри. Вече като министър има и други правомощия. През 1942 г. се появява съобщение в един от вестниците, май беше в „Мир“, че министър Йоцов е възложил на Николай Лилиев да напише Молитва за България. Разговарях с колеги, издаващи Лилиев, които казват, че няма никъде в ръкописите такъв текст. Обаче такава молитва има. Ние я публикувахме. Йоцов е искал тази молитва за България, искал е с нея да започва 15 септември, първият учебен ден, още през 1942 г. Погледнете какво мислене. И пак в основата на това е историческото съзнание, за което той пише.

Н.С.: И грижата за родното, във всичките ѝ измерения.

Р.Д.: Да, в един свой текст „Историческа буря“ той говори за необходимостта да се преодолеят личният егоизъм и житейските страсти в името на общността. Дори когато го разпитват пред Народния съд, казва, че за него най-важен е българският народ. Чувства се как той му посвещава всичко, абсолютно всичко. Има една дълбока обич към всичко българско, проникнат е духът му от историята на народа през вековете, в нея търси отговор на много тревожни въпроси, тя е неговата опора.

*Разговора с проф. д-н Румяна Дамянова (Институт за литература при БАН, България) води гл. ас. д-р Надежда Стоянова (Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България).
Текста набраха Евгения Константинова и Евгения Генева.*

*Prof. Rumyana Damyanova, D. Sc. (Institute for literature, BAS, Bulgaria)
Senior Asst. Prof. Nadezhda Stoyanova, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski)*